

جلوه‌های سیاست جنایی پیشگیرانه در سیره امام علی (علیه السلام)

سید رضا موسوی* / جمال بیگی** / بابک پور قهرمانی***

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۸/۱۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۱/۱۶

چکیده

در سیاست جنایی نشأت گرفته از سیره امام علی (علیه السلام) زمینه‌های رشد و تعالی آدمی در پرتو پیشگیری از جرایم و انحرافات ظهور و نمود می‌یابد. به بیان دیگر از بین بردن فرصت‌های جرم‌زا، موجبات هدایت و کمال آدمی و دسترسی او به عبودیت و سعادت واقعی می‌گردد. در این پژوهش با استفاده از روش توصیفی و تحلیلی چنین نتیجه‌گیری می‌شود که در سیره امام علی (علیه السلام)، سیاست پیشگیرانه اجتماعی در دو بعد فردی که مهم‌ترین آن، نقش اعتقاد به توحید و تقوا و همچنین اخلاق‌مداری و در بعد حاکمیتی نقش امر به معروف و نهی از منکر و آگاهی‌دهی حاکمیت به مردم در پیشگیری از جرم مورد عنایت می‌باشد و در سیاست پیشگیرانه وضعی که در دو بعد رسمی و غیررسمی، مطرح است که هدف آن متعادل ساختن افراد جامعه و طرد و از میان بردن زمینه‌های جرم‌زا است.

واژگان کلیدی

سیاست جنایی پیشگیرانه، سیره امام علی (علیه السلام)، نهج البلاغه، پیشگیری اجتماعی، پیشگیری وضعی.

*. دانشجوی دکتری تخصصی حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد مراغه، دانشگاه آزاد اسلامی، مراغه، ایران.
sr.mousavi@yahoo.com

** . دانشیار، گروه آموزشی حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد مراغه، دانشگاه آزاد اسلامی، مراغه، ایران. (نویسنده مسئول).
jamal.beigi@yahoo.com

*** . دانشیار، گروه آموزشی حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد مراغه، دانشگاه آزاد اسلامی، مراغه، ایران.
b.pourghahramani@yahoo.com

۱. مقدمه

پیشگیری از جرم از مهم‌ترین مباحث بنیادین در حیات بشری بوده که در طول تاریخ به سبک‌ها و روش‌های مختلف اعمال گردیده است. پژوهش‌ها و یافته‌های مطالعات در گستره تاریخ حقوق کیفری نشان می‌دهد که اجتماع در مواجهه با جرم عمدتاً از کیفر، آن‌هم از انواع شدید آن استفاده می‌کرده‌اند، اما به حکایت یافته‌های حقوق و مکاتب کیفری، این شدت و حدت نظام کیفری نتوانسته است آن‌طور که انتظار می‌رفته سیر صعودی جرائم را کنترل یا محو نماید. لذا استنباط این حقیقت که بهره‌برداری صرف از ابزار مجازات، منحصراً مقابله با معلول و بنابراین کم اثر است، به یک‌باره رویکرد مبارزه با را دگرگون و به سوی شناسایی علل و عوامل وقوع پدیده مجرمانه و اتخاذ تدابیر و اقدامات پیشگیرانه غیر کیفری معطوف ساخت. در این زمینه در نخستین سالهای تاریخ تمدن اسلامی و در عصری که مفاهیم اجتماعی و بینش اسلامی مردم آن دوران هنوز به آن درجه از بلوغ نرسیده بود، امام علی (علیه السلام) در مقام اندیشمندی مصلح و نیز به‌عنوان خلیفه مسلمین به تبیین مسائل حوزه جزائی مبادرت نموده است. در اندیشه امام علی (علیه السلام) در نهج البلاغه فلسفه بعثت پیامبران، چیزی جز رهایی انسان‌ها از انحراف‌ها و گمراهی‌ها نبوده است. در اوج فوران و رواج جرائم و بدبختی‌ها انبیای الهی با ارائه آموزه‌های دینی به مدد بشر برخاست و او را به وادی رستگاری رهنمون کرد. محتوای دین، آموزه‌های آن اموری است که اگر به‌طور صحیح بیان شود و در چارچوب دین بیان شود و به‌درستی برای مردم در جامعه تحقق یابد، آن جامعه را به میزان زیادی از ناهنجاری‌ها و انحراف‌ها پاک خواهد کرد (رشاد، ۱۳۸۰: ۳۰۰)

از این جهت با عنایت به اهمیت این جستار در سیاست جنایی علوی، از مهم‌ترین شیوه‌های پیشگیری از بزه، «انتشار و تبلیغ تعلیمات و آموزه‌های علوی» معرفی شده است؛ از سوی دیگر پیشگیری از بزهکاری هنگامی مؤثر خواهد بود که با اهتمام آموزش‌گیرنده همراه باشد.

۱.۱. بیان مسئله

مداقه در گفتمان سیاست جنایی علوی با توجه به بهره‌مندی آن از مبانی استوار دینی و اعتقادی اسلام و قرارگیری امام معصوم در صدر آن، حاکی از آن است که امیرالمؤمنین (علیه السلام) توجه ویژه‌ای به ابعاد مختلف پیشگیری غیر کیفری از بزه داشته و اقدامات ارائه‌شده از سوی ایشان در اصلاح جامعه، از جامعیت بی‌بدیلی برخوردار است. سیاست جنایی در سیره امام علی (علیه السلام) به‌عنوان سیاست جنایی افتراقی مثبت و در راستای عمل به مفاد آیه شریفه: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَا فِي الْبُرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ

وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا» (قرآن کریم ۱۷: ۷۰)، به دنبال حفظ کرامت انسانی بوده و کیفر را به‌عنوان آخرین حربه مورد توجه قرار داده است و در مورد اهمیت و ارزش موضوع پژوهش، همین بس که سیاستی است که دایره الزام و دایره فراغ را برای پیروان خود مشخص می‌کند و بی‌جهت و بی‌مورد در جهت محدود کردن منطقه فراغ و وسیع نمودن منطقه الزام نیست. بدین ترتیب ملاحظه می‌شود قرن‌ها قبل از آن‌که پیشگیری غیر کیفری از جرم به شیوه علمی توسط دانشمندان علم جرم‌شناسی ارائه شود، این موضوع در سیره علوی حتی به نحو جامع‌تری مورد تأکید و توجه قرار گرفته است. این پژوهش با روش توصیفی و تحلیلی به دنبال بررسی مفاهیم سیاست جنایی پیشگیرانه و بایسته‌های آن و تبیین و تحلیل جلوه‌های پیشگیری اجتماعی و وضعی در سیره امام علی (علیه السلام)، در راستای پاسخ به این سؤال هست که جلوه‌های پیشگیرانه سیره امام علی (علیه السلام) در گفتمان سیاست جنایی کدام‌اند؟

۲.۱. پیشینه تحقیق

صمد وند و طالب‌زاده (۱۴۰۰)، در مقاله‌ای با عنوان «واکاوی رهیافت‌های پیشگیرانه از جرم از منظر آموزه‌های نهج‌البلاغه» معتقدند: با مذاقه در نظام مقدس علوی با توجه به بهره‌مندی از مبانی استوار دینی و اعتقادی اسلام و قرارگیری امام معصوم در صدر آن، حاکی از آن است که رهیافت‌های اتخاذشده توسط امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) در این زمینه از جامعیت بی‌بدیلی برخوردار است. حضرت در برخی موارد به هشدار، نصیحت و اقدامات کنشی بسنده نموده و در سایر موارد به توبیخ و مجازات قاطعانه اقدام نموده است. هم‌چنین در پژوهشی دیگر توسلی و صادقی (۱۳۹۴)، با عنوان «آموزه‌های اسلامی پیشگیری از جرم» به این نتیجه رسیده‌اند: با مذاقه در آموزه‌های اسلامی و تربیت دینی و عوامل پیشگیرانه از: «اعتقاد به توحید و معاد در پیشگیری از جرم و امر به معروف و نهی از منکر و نظارت و واپایش و تعلیم و آموزش عمومی» و عملیاتی کردن آن در نظام تعلیم و تربیت فردی و سازمانی می‌تواند در پیشگیری اجتماعی از جرم و بزه، مؤثر باشد. تقی پور (۱۳۹۳)، با انجام تحقیق «پیشگیری غیر کیفری از جرم در نهج‌البلاغه»، معتقد است قرن‌ها قبل از آن‌که پیشگیری غیر کیفری از جرم به شیوه علمی توسط دانشمندان علم جرم‌شناسی ارائه شود، این موضوع در نهج‌البلاغه حتی به نحو جامع‌تری مورد تأکید و توجه قرار گرفته است و نیز در مقاله‌ای دیگر میر خلیلی (۱۳۸۵)، با عنوان «پیشگیری وضعی از بزهکاری با نگاه به سیاست جنایی اسلام» معتقد است؛ بسیاری از تأسیس‌ها و نهادهای سیاست جنایی اسلام مانند امر به معروف و نهی از منکر، نهاد حسبه و نقش محتسب در کاهش جرایم بازدارنده در راستای پیشگیری از جرایم شدیدتر، اقدامات تأمینی بازدارنده و بسیاری از موارد مشابه آن در کنار یکدیگر

مجموعه‌ای از تدابیر ارزنده پیشگیرانه وضعی را تشکیل می‌دادند. برخلاف تحقیق‌های قبلی، در پژوهش حاضر مضاف بر تبیین بایسته‌های پیشگیری از جرم در سیره امام علی (علیه السلام)، جلوه‌های پیشگیرانه سیاست جنایی در سیره امام علی (علیه السلام) از دو بعد پیشگیری اجتماعی و وضعی، تحلیل و مورد مطالعه قرار می‌گیرد و طرحی با چنین رویکردی می‌تواند در حوزه سیاست جنایی، مختصات کلی قرائتی از سیاست جنایی را ترسیم نماید که بتوان آن را «نقشه راه» جهت تدوین «الگوی اسلامی علوی در سیاست جنایی ایران» به‌عنوان الگوی بومی دانست.

۳.۱. ضرورت و اهمیت پژوهش

با عنایت به‌واقع بینی امام علی (علیه السلام) نسبت به مسائل اجتماعی و کج‌روی و نیز خصوصیات و ویژگی‌های انسان‌شناختی انسان، ضمن معرفی گروه‌های خطرناک و در معرض بزهکاری و نیز وضعیت‌های جرم خیز، راهکارهای تئوری و کاربردی خاصی را برای پیشگیری از انحراف و کج‌رفتاری ارائه نموده است، که نه‌تنها تمام عرصه‌های سیاست جنایی جامعه آن روز را تحت‌الشعاع قرار داده بود، بلکه زمینه توسعه دانش سیاست جنایی امروزی را نیز فراهم آورده است. بنابراین سیره امام علی (علیه السلام) نباید در حد «آموزه» باقی بماند بلکه باید تبدیل به «نقشه راه» گردد، چراکه منظومه سیره علوی معطوف به شکل‌دهی زیست اسلامی-علوی یا همان «حیات طیبه» هست؛ بنابراین شناسایی جلوه‌های پیشگیرانه در سیره امام علی (علیه السلام)، راهگشای نظام قانون‌گذاری ایران در راستای مقابله با جرایم خواهد بود.

۲. مفاهیم

بی‌شک بررسی و تحلیل جامع از هر موضوعی در درجه نخست درگرو دانستن مفاهیم مرتبط با آن موضوع است، ازاین‌رو، برای آشنایی با سیاست جنایی پیشگیرانه در سیره امام علی (علیه السلام)، دانستن معانی و تعاریف ارائه‌شده از سیاست جنایی و پیشگیری و سیره، ضرورت دارد.

۱.۲. مفهوم سیاست جنایی

سیاست از جهت تعریف لغوی درك، تدبیر و اداره‌ی مسائل و امور جامعه است (لازرژ، ۱۳۹۰: ۵۲) که به‌تنهایی و یا به‌صورت ترکیب اضافی در معانی متعددی استعمال می‌گردد، مانند اداره نمودن کشور، رعیت‌داری، نگاه‌داشتن (دهخدا، ۱۳۷۷: ۵۵۲)، تأدیب و مجازات (قیاسی، ۱۳۸۵: ۳۰) تعیین خط‌مشی (سیاست عمومی). مفهوم اصطلاحی سیاست جنایی عبارت است از مجموع تدابیر و اقدامات پیشگیرانه و سرکوب‌گرانه‌ای که دولت و محاکم قضایی، مستقلاً و یا

با مشارکت یکدیگر، جهت پیشگیری از جرم، مقابله با بزهکاری، اصلاح و یا سرکوب مجرم به کار می‌برند.

۲.۲. مفهوم پیشگیری

پیش‌گیری در لغت‌نامه معین به معنای جلوگیری و دفع آمده است و پیشگیری کردن یعنی مانع شدن (معین، ۱۳۷۷: ۱/۹۳۳) و هم‌چنین در مفهوم متداول، به معنی پیش‌دستی کردن، پیشی گرفتن و جلوی چیزی، شناختن، آگاه کردن، خبر چیزی را دادن و هشدار دادن آمده است. (عمید، ۱۳۸۶: ۳۵۷) دو جهت‌گیری عمده در پیش‌گیری از جرم قابل توجه است: ۱- مفهوم و استنباط موسع که عبارت است از همه اقداماتی که در نهایت منجر به کاهش میزان بزهکاری شود، پیشگیری محسوب می‌گردد. (ابراهیمی، ۱۳۹۶: ۴۲)، ۲- مفهوم و استنباط محدود و مضیق که عبارت است از شیوه‌های غیر قهرآمیز که حاکمیت جهت کنترل بزهکاری، از طریق حذف یا محدودسازی عوامل جرم‌زا و نیز از طریق مدیریت مناسب عوامل محیط فیزیکی و اجتماعی که فرصت‌های مناسب ارتکاب جرم را فراهم می‌کند، بکار می‌گیرد. در این رویکرد، فقط تدابیر قبل از ارتکاب جرم، مورد توجه است. بر این اساس، پیشگیری از طریق تهدید کیفر یا ارباب عمومی یا بازدارندگی، از دایره مفهوم پیشگیری در جرم‌شناسی پیشگیرانه خارج و به پیشگیری به معنای موسع، مربوط می‌شود. (ابراهیمی، ۱۳۸۸: ۴۸)

۳.۲. مفهوم سیره

در کتب لغت، واژه «سیره» بر وزن فعله به کسر فا و سکون عین، از ماده «سیر» گرفته شده است. سیر به معنای حرکت و راه رفتن است. وزن «فعله» در زبان عربی بر نوع، کیفیت و هیئت عملی دلالت می‌کند. سیره در لغت به معنای حالت و چگونگی حرکت است. این حالت خاص ممکن است امری غریزی یا اکتسابی، نیکو یا زشت باشد. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۴۳۳) در اصطلاح سیره در این پژوهش، مجموعه‌ای از تدابیر برگرفته از اندیشه و کردار امام علی (علیه السلام) در قول و فعل هست.

۳. بایسته‌های پیشگیری از جرم در سیره امام علی (علیه السلام)

طبق سیره امام علی (علیه السلام)، از جمله مهم‌ترین بایسته‌های پیشگیری از جرم عدالت محوری، حقوق مداری، کرامت مداری به شمار می‌آید که به تبیین آن به شرح آتی می‌پردازیم.

۱.۳. عدالت محوری

عدالت در دیدگاه حضرت علی (علیه السلام) امری اجتماعی است و در تمامی ارکان جامعه، با مفاهیم حق، نیاز، شایستگی، مساوات و برابری گره‌خورده است. در این دیدگاه، ریشه نابرابری‌ها و روابط ناعادلانه

اجتماعی، در کامیابی نامشروع گروهی در نظر گرفته می‌شود که گروهی دیگر را با وجود شایستگی‌ها، تلاش‌ها و حقوق اجتماعی‌شان، از فرصت برخوردار می‌کند. عدالت در حکومت امام علی (علیه السلام) یعنی حذف نابرابری در جامعه، جلوگیری از تبعیض و اینکه حاکمیت در دست صالحان باشد و صالحان امور را به دست گیرند. (آمدی، ۱۹۸۷: ۳۳۱). عدالت در اندیشه امیرمؤمنان علی (علیه السلام)، همانند شمشیری در دست حاکمان است، همان‌گونه که شمشیر انسان‌ها را از ستم بازمی‌دارد و ضامن اجرای قوانین است. عدالت نیز نقش بازدارندگی و پیشگیری دارد و دیگر با وجود عدالت، نیازی به نیرو و ابزار ترساننده برای بازدارندگی از جرم نیست؛ بلکه زمامدار باید شمشیر خود را به زمین بیندازد و عدالت را شمشیر خود قرار دهد. از این طریق است جامعه از هر بدی نجات می‌یابد. ایشان می‌فرمایند: اجعل... العدل سيفك تيج من كل سوء؛ (لیثی واسطی، ۱۳۷۶: ۲۲۳) عدل را شمشیر خود قرار ده که تو را از هر بدی نجات خواهد داد. گستره عدالت در پیشگیری بسیار وسیع است؛ از این رو، باید در تمام مراتب پیشگیری جریان داشته باشد؛ به طوری که امام (علیه السلام)، پس از ارتکاب جرائم اقتصادی کارگزاران عثمان، در بازگرداندن اموال عدالت را به کار بست و در این زمینه فرمود: *والله وجدته قد تزوج به النساء و ملك به الاماء لردته فان في العدل سعة ومن صاق عليه العدل فالجور عليه اضيق* (خطبه ۱۵)؛ به خدا سوگند، اگر به مالی برخوردی که به کابین زنان داده‌شده یا کنیزها با آن مال به ملکیت درآمده، بی‌درنگ آن را [به بیت‌المال و صاحبانش] بازمی‌گردانم؛ چه عدالت گشایشی است. کسی که عدالت او را به مضیقه و فشار گذارد، بیدادگری البته بیشتر دچار فشارش خواهد کرد.

۲.۳. حقوق مداری

حقوق مداری بدین مفهوم هست که پایه و اساس مناسبات و روابط انسانی، بر حقوق‌شناسی و پایبندی به حقوق قرار گیرد و همه چیز تابع حقوق گردد. در سیره امام علی (علیه السلام) چنین آمده است: *من قصى حق من لا يقضى حقه فقد عبث* (حکمت ۱۶۴)؛ آن کسی را گزارد که حق او را نمی‌گزارد، او را بنده خود ساخته است. دلیل این سخن امام (علیه السلام) این است که بخشش ابتدایی، شخص مقابل را به بندگی می‌کشاند البته لازمه این امر، اصلاح فرهنگ همگانی است؛ چراکه در این صورت آن را زیرکی خود می‌پندارند، نه رعایت حقوق از طرف مقابل. این رو، اگر در کشور حقوق مردم پرداخت شود و مبنای آن جامعه، بر اساس حقوق مداری قرار گیرد، در صورت خطای مجرمان، با ادای حقوقشان به مسیر صحیح بازخواهند گشت و از ادامه جرائم پیشگیری خواهد شد.

۳.۳. کرامت‌مداری

از دیدگاه امام علی (علیه السلام) انسان از آن جهت محترم است و باید متعلق تکریم باشد که در مدار هستی، شأنی والا و جایگاهی رفیع دارد به عبارت دیگر دلیل تکریم انسان در منطق امیرالمؤمنین (علیه السلام) کرامت ذاتی انسان در گردونه آفرینش است. (جعفری و دیگران، ۱۳۹۵: ۶۶) در سیره امیرمؤمنان علی (علیه السلام) کسی که کرامت دارد، کاری را که سبب خواری اش گردد، انجام نمی‌دهد: **مَنْ كَرُمَتْ عَلَيْهِ نَفْسُهُ لَمْ يُهِنَّا بِالْمَعْصِيَةِ**: (لیثی واسطی، پیشین: ۴۳۹)؛ هرکس نفسش برای او گرامی باشد با معصیت کردن او را خوار نگرداند. وقتی حریم کرامت آدمی بشکند و انسان موجودی خفیف شود. این آمادگی را می‌باید که به هر پلیدی تن دهد؛ زیرا انسان حقیر از اعتلای روحی بازمی‌ماند. امام علی (علیه السلام) در این زمینه می‌فرماید: **مَنْ هَانَتْ عَلَيْهِ نَفْسُهُ فَلَا تَرْجُحَ خَيْرُهُ** (لیثی واسطی، پیشین: ۴۶۵)

بدین ترتیب، با عنایت به تحلیل بایسته‌های پیشگیری از جرم، سیره‌ی امام علی (علیه السلام) در ارتباط با کیفر و چگونگی اعمال آن تقریباً در تمامی اصول مدرن و متمدنانه عصر حاضر من جمله اصل قانونی مجازات‌ها، اصل انسانی بودن مجازات‌ها، اصل رعایت تناسب کیفر، اصل شخصی بودن مجازات‌ها و اصل رعایت مساوات در اعمال مجازات و اصل ضرورت دقت در اعمال کیفر و مجازات در اندیشه و توصیه‌ها و نامه‌های آن حضرت مشهود هست و این حاکی از عمق و غنای فراوان و پیشروانه سطح خرد و اندیشه آن امام همام در مسائل کیفری و جزایی است. سیاست جنایی علوی (علیه السلام) مزین به مبانی ارزشی مستحکمی است که الگوگیری از آن مبانی؛ در پیشگیری از جرایم بسیار مؤثر خواهد بود.

۴. جلوه‌های پیشگیرانه سیاست جنایی در سیره علوی

پیشگیری غیر کیفری عبارت است از توسل به اقدام‌های غیر سرکوبگرانه و غیر قهرآمیز که واجد ماهیت اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، وضعی، آموزشی هستند؛ و به منظور جامعه‌پذیر شدن و قانونمند ساختن افراد و حفاظت از آماج‌های جرم، جهت ممانعت از تحقق آن‌ها در جامعه صورت می‌پذیرد؛ بنابراین، با توجه به هزینه‌های جرم درصد افزایش جرائم ناشی از اقدامات سرکوبگرانه، پیشگیری از جرائم از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است و هرچه در زمینه پیشگیری از جرم هزینه شود، بیهوده و گزاف نخواهد بود. (فتحی و دیگران ۱۳۹۴: ۵۴)، بدین صورت مبحث نخست پیشگیری اجتماعی در سیره علوی و مبحث دوم پیشگیری وضعی در سیره علوی مورد تبیین و تحلیل قرار می‌گیرد.

۱.۴. پیشگیری اجتماعی در سیره علوی

پیشگیری اجتماعی به‌عنوان یکی از انواع پیشگیری غیر کیفری که با تأمین حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی مردم در سطح جامعه محقق می‌شود، بر فرآیند شکل‌گیری شخصیت فرد یا پیرامون او تأثیرگذار است. (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۸۳: ۵۷۰ و ۵۶۹). پیشگیری اجتماعی به‌عبارت‌دیگر کلیه اقدام‌های پیشگیرانه‌ای است که بر مجموع محیط‌های پیرامون فرد که در روند جامعه‌پذیری نقش ایفاء نموده و دارای کارکرد اجتماعی هستند، تأثیر می‌گذارد. این شیوه پیشگیری از جرم با تمرکز بر طرح‌های تکمیلی، کوشش در توسعه بهداشت زندگی خانوادگی، آموزش و یادگیری افراد، مسکن، فرصت‌های شغلی و اوقات فراغت و... دارد تا محیطی سالم و امن با افرادی سالم ایجاد نماید؛ بنابراین بر اساس دو عملکرد «یادگیری و درونی کردن» افراد از شخصیتی به‌نجار برخوردار شده و وظایف خود را در قبال جامعه مطابق با ارزش‌های آن جامعه مطابق با ارزش‌های آن جامعه انجام می‌دهد. از مؤلفه‌های جامعه‌پذیری می‌توان به نقش خانواده، تعلیم و تربیت، تأمین اقتصاد، اغماض و چشم‌پوشی از خطا، قناعت، شجاعت، نهی از غیبت، حجاب، زندگی جمعی، تقوا و حکمت نام برد. (صمدوند و طالب‌زاده، ۱۴۰۰: ۸۸) در حقیقت پیشگیری اجتماعی از بزهکاری عبارت است از: جلوگیری از ارتکاب جرم از طریق از بین بردن عوامل اجتماعی تکوین جرم. (رحیمی نژاد، ۱۳۹۷: ۱۲۱) هدف از پیشگیری اجتماعی این است که به‌طور مستقیم از مجرم شدن افراد یعنی تبدیل بزهکاران بالفعل جلوگیری نماید و مجرمان بالفعل و بالقوه را از خطاهای آنی منصرف کند. (کی‌نیا، ۱۳۸۲: ۲۸۸)

بدین‌سان این نوع پیشگیری شامل آن دسته از تدابیر و اقدام‌هایی است که با مداخله در فرآیند کمال افراد، بهبود اسباب حیات آن‌ها و ایمن‌سازی محیط اجتماعی و طبیعی، در بی‌حذف یا کاهش علل جرم‌زا و در نهایت پیشگیری از جرایم است. در سیره امام علی (علیه السلام) پیشگیری اجتماعی در واقع یکی از ابزارهایی است که دولت‌مردان برای ایجاد عدالت و تعادل در جامعه مورد توجه قرار می‌دهند. حضرت معتقدند در جامعه طبقات مختلف اجتماعی وجود دارد و وظیفه حاکم عادل برای ایجاد عدالت اجتماعی ایجاد هماهنگی و تعادل بین این طبقات است. (کارخانه و موسیوند، ۱۳۹۵: ۸۳) در این مبحث پیشگیری اجتماعی در سیره امام علی (علیه السلام) در بعد فردی و حاکمیتی مورد تبیین قرار خواهد گرفت.

۱.۱.۴. مؤلفه‌های فردی پیشگیری اجتماعی در سیره امام (علیه السلام)

منظور از مؤلفه‌های فردی پیشگیری اجتماعی در سیره امام علی (علیه السلام)، مؤلفه‌هایی هستند که قائم به شخص است و با روابط او با جامعه ارتباط کمتری دارد. مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از:

۱.۱.۱.۴. نقش اعتقاد به توحید و تقوا در پیشگیری از جرم

ایمان به پروردگار یگانه و ذکر او و اعتقاد به حضور او در همه جا و همه حال و باور به اینکه همه ما در پیشگاه آفریدگار هستیم، از اساسی‌ترین اهرم‌های بازدارنده از جرم است، نقشی که این عقیده در واپایش انسان و سرکوب طغیان غرایز حیوانی دارد، هیچ چیز دیگر چنین اثر و نقشی را ندارد و قدرت ایمان به خدا و یاد او، در ریشه‌کن نمودن جرم، از همه قدرت‌ها نیرومندتر است. حضرت علی (علیه السلام) در بیشتر فرمان‌ها و نامه‌های خود، کارگزاران خود را به تقوا و ایمان به خداوند کریم دعوت می‌نمودند و نیز امیرالمؤمنین (علیه السلام) در خطبه ۱۵۵ نهج البلاغه ضمن شکایت از زمانه خودشان و سست بودن عقاید مردم می‌فرماید: با شبهه‌های دروغ و هواهای سهو آمیز، حرام خدا را حلال شمارند و شراب را نبیذ نام گذارند و حلال کنند و ربا را عنوان خریدوفروش دهند، رشوه را هدیه خوانند. از سخنان حضرت (علیه السلام) به خوبی روشن می‌شود که وقتی ایمان و تقوا به سستی گراید انسان به دنبال طفره‌روی و توجیه برآمده و در نتیجه، دست به ارتکاب جرم می‌زند (خطبه ۱۵۵). در این راستا نماز انسان را بر مداومت بر ذکر، خواه در شب یا روز برمی‌انگیزاند و زمینه‌های نسیان و فراموشی را در فرد بر هم می‌کوبد؛ بنابراین نماز موجب یاد خدا و دوری از غفلت و سرکشی و باعث خشوع، فروتنی است. خلاف این مفهوم نیز در مورد ترك ذکر الهی صادق است. از آن رو که ترك یاد خداوند، زمینه‌ساز شقاوت و بریده شدن از اصل خویش می‌گردد و به از دست دادن سعادت می‌انجامد؛ تشویش خاطر، ناراحتی و اضطراب فرد را در پی دارد. (قرآن کریم ۲۰: ۱۲۴) امام علی (علیه السلام) با توجه به اهمیت نماز در پیشگیری از جرم در قسمتی از وصیت‌نامه خود به امام حسن و حسین (علیه السلام) در مورد آن چنین فرموده‌اند: «الله فی الصلاه فانها خیر العمل و آن‌ها عمود دینکم؛ از خدا بترسید، در مورد نماز؛ چراکه ستون دین شماست. (نامه ۴۷)

۲.۱.۱.۴. نقش اخلاق‌مداری در پیشگیری از جرم

اخلاق فردی همانند نظام نظارت‌کننده قوی درونی، در برابر قانون که نظارت‌کننده‌های بیرونی هستند، عمل می‌کند. اخلاق اجتماعی همچنین نوعی نظارت‌کننده غیررسمی است که به مراتب قوی‌تر و کارآمدتر از قانون است که ابزار نظارت رسمی به شمار می‌رود. در نقطه مقابل، حاکمیت رذایل اخلاقی و عدم وجدان اخلاقی، عامل بسیاری از بزهکاری‌های کوچک و بزرگ به شمار می‌آید. شناخت رفتار اخلاق‌مداران زمامدار پیش از به دست گرفتن حکومت و تطبیق آن با پس از رهبری امام علی (علیه السلام) می‌تواند سیاست‌های اخلاقی و میزان صداقت وی در عملکردهای بعدی‌اش را تبیین و برجسته‌تر کند. امام علی (علیه السلام) در قامت یک زمامدار با تأکید بر تقدم اخلاق بر هر مقوله‌ای نشان داد آموزه‌های اخلاق

مدارانه مورد تأکید در خلافت، با آموزه‌های اخلاق مدارانه در دوران پیش از حکومت تفاوتی نداشته است. از نظر حضرت «اگر به خدا و قیامت اعتقاد و ترسی نباشد، بازهم لازم است آدمیان به اخلاق درست روی آورند؛ زیرا این امر مایه رستگاری و رهایی آنهاست.» با توجه به این موضوع، ایشان توجه به خودسازی و حسابرسی نفس را سبب سلامت فرد و جامعه دانسته‌اند. (صالحی و صادقی راد، ۱۳۹۰: ۱۳)؛ بنابراین سیره امام علی (علیه السلام) تنها رذایل و ناهنجاری‌ها و درنهایت بزهکاری‌ها را نشانه نمی‌رود؛ بلکه با پرورش محسنات اخلاقی در انسان‌ها، مانع از آن می‌شود که حتی خیزش به سمت رذایل صورت گیرد.

۲.۱.۴. مؤلفه‌های حاکمیتی پیشگیری اجتماعی در سیره امام (علیه السلام)

مؤلفه‌های حاکمیتی پیشگیری اجتماعی در سیره امام (علیه السلام) آن دسته از عواملی است که نسبت به جنبه فردی غلبه داشته و از طریق ارتباط فرد با حاکمیت محقق می‌گردد. در سیره امام علی (علیه السلام) مهم‌ترین مؤلفه‌های حاکمیتی پیشگیری اجتماعی عبارت‌اند از:

۱.۲.۱.۴. نقش امر به معروف و نهی از منکر در پیشگیری از جرم

فریضه امر به معروف و نهی از منکر در دین اسلام، به دلیل اهمیت فردی و اجتماعی آن از فروعات دین محسوب می‌شود؛ تا آنجا که ترک این واجب الهی، می‌تواند نتایج زیانباری در جامعه به وجود آورد. از این رو، امام علی (علیه السلام) اجرای این دستور الهی را عامل سعادت اجتماع و ترک آن را موجب تباهی آن دانسته و اهمیت و ضرورت اجرای این فریضه الهی در جامعه اسلامی تأکید کرده و به مردم از عواقب وخیم ترک آن هشدار داده‌اند. از نظر امام علی (علیه السلام) انجام دادن این فرضیه اجتماعی موجب اصلاح جامعه می‌شود. ایشان در این باره می‌فرمایند: «خداوند متعال فرمان دادن به کارهای پسندیده را برای اصلاح عوام و سوق دادن آنها به راه رستگاری و سعادت واجب کرد. همین‌طور نهی از منکر و بازداشتن از کارهای ناپسند را واجب فرمود تا از کارهای ناشایست و ارتکاب معاصی کم‌خردان جلوگیری شود.» در جای دیگری آورده‌اند: «خداوند امر به معروف را برای اصلاح کار عموم مردم و نهی از منکر را برای بازداشتن بی‌خردان واجب گردانید» (حکمت ۲۵۲) بنابراین، اصلاً شأن امر به معروف و نهی از منکر شأن احیای واجبات دیگر و ازاله و ریشه کردن محرمات است. این شأن مختص این دو واجب است و هیچ واجب دیگری چنین خصوصیت و نقشی ندارد. البته سایر فرائض به‌طور غیرمستقیم ممکن است در انجام دادن واجبات و ترک محرمات نقش داشته باشند، اما ایفای نقش مستقیم در این زمینه از اختصاصات امر به معروف و نهی از منکر است. (مولوی، ۱۳۹۵: ۶۰)

با بررسی روایات امام علی (علیه السلام) درباره امر به معروف و نهی از منکر می‌توان به نتایج انجام دادن این فریضه بزرگ جامعه‌ساز از دیدگاه امام علی (علیه السلام) اشاره کرد. این روایات علاوه بر اینکه فضیلت و شرافت این فریضه را اثبات می‌کنند.

از نتایج دیگر انجام دادن این فریضه در جامعه این است که امر به معروف و نهی از منکر در ردیف اهل ایمان به شمار می‌آیند. امام علی (علیه السلام) در حدیثی فرموده است: «وَأَمْرٌ بِالْمَعْرُوفِ تَكُنْ مِنْ أَهْلِهِ» (نامه ۳۱) برابر این روایت که حضرت آن را خطاب به فرزند گرامی‌اش امام حسن مجتبی (علیه السلام) نگاشته‌اند، از جمله آثار مثبت امر به معروف آن است که شخص «آمر» در زمره افراد نیکوکار جامعه قرار می‌گیرد. به عبارت دیگر، اولین فایده امر به معروف به خود امر کننده می‌رسد؛ زیرا طبعاً انسان خردمندی که به اصلاح دیگران همت می‌گمارد و آنان را به کارهای نیک فرامی‌خواند، در وهله اول خودش از آن متأثر می‌شود و آن را به کار می‌بندد. در نتیجه امر به معروف، خودش را هم تعلیم و آموزش می‌دهد و از خطاها و اشتباهات احتمالی خود نیز جلوگیری می‌کند. البته اگر چنین نباشد و از پند و اندرزهایی که به دیگران می‌دهد، خودش استفاده نکند و به آن‌ها بی‌توجه باشد، سخت مورد سرزنش امیرالمؤمنین (علیه السلام) است.

ترک امر به معروف و نهی از منکر رفته‌رفته انسان را نسبت به دستورات الهی سست و بی‌اعتقاد خواهد ساخت. انسانی که ببیند دیگران احکام الهی را زیر پا می‌گذارند و آزادانه محرمات الهی را مرتکب می‌شوند و هیچ کوششی برای جلوگیری از رفتار حرام آن‌ها انجام نمی‌شود، کم‌کم نسبت به شیوع محرمات الهی در جامعه بی‌تفاوت خواهد شد.

۲.۲.۱.۴. نقش آگاهی‌دهی حاکمیت به مردم در جهت پیشگیری از جرم

راهبرد آگاهی‌بخشی، نقش عمده‌ای بر بزهکاران بالقوه دارد؛ و اثر بخشی آن بر «وجدان» بزهکار بالقوه است به گونه‌ای که با آگاه‌سازی او از بایدها و نبایدهای اخلاقی و تأکید بر اخلاقیات به وی در تصمیم‌گیری میان خوب و بد کمک می‌کند و او را از ارتکاب جرم منصرف می‌گرداند. افزایش سطح آگاهی، مسؤلیت‌پذیری فرد را بالا می‌برد و او را از پیامدهای نقض رفتارهای مورد انتظار مطلع می‌نماید و از همه مهم‌تر موجب بیدار کردن حس حساسگری در او می‌گردد. چنانکه او را در مقام حساسگری و سنجش میان سود و زیان عمل خود قرار می‌دهد. (کلاترتی و نوری، ۱۳۹۶: ۹۲)

در سیره امام (علیه السلام) مبارزه با نادانی جزو اساسی‌ترین برنامه‌های پیشگیری از انحراف و تباهی است. اولویت انجام این مهم بدان سبب است که حضرت، نادانی را به صراحت، ریشه هر بدی و منبع و معدن

آن می‌داند. امام از سویی حکومت را به تعلیم دادن و آگاهی بخشیدن به مردم موظف می‌کند و این را از حقوق شهروندان بر حکومت می‌داند و در جای دیگر، منظور خویش از این دانش را تفسیر می‌کند: «بر امام و حاکم لازم است که معیارهای اسلامی و ایمان را به مردم تحت سرپرستی خویش بیاموزند.» از سوی دیگر ایشان، متفکران را به نشر دانش خویش و کوشش در جهت او تعلیم مردم می‌سازد و سرانجام یکایک مردم اجتماع را به دانش‌آموزی و کسب اطلاعات لازم سفارش می‌کند و آن را فریضه‌ای بزرگ می‌شمارد «یا دانا باش یا جوینده دانایی و جز این دو مباحث که ناپود خواهی شد». (محمد تمیمی، ۱۳۹۰: ۳۱) علاوه بر این، ایشان در مقام عمل نیز به این امر اهتمام داشته‌اند؛ همواره قسمتی از وقت خود را به آموزش مردم اختصاص می‌دادند. «آن حضرت وقتی از جهاد فراغت پیدا می‌نمود، به تعلیم مردم و قضاوت در بین آنان می‌پرداخت.» امام باقر (علیه السلام) در این باره می‌فرماید: روش امیرمؤمنان (علیه السلام) بر این بود که چون نماز صبح را به‌جای می‌آورد، تا طلوع خورشید به تعقیبات مشغول می‌شد و وقتی خورشید طلوع می‌کرد، به فقیران و بیچارگان و دیگران، فقه و قرآن می‌آموخت و در وقتی معین برمی‌خاست و می‌رفت.

۲.۴. پیشگیری وضعی در سیره علوی

اقدام‌های پیشگیرانه وضعی ناظر به اوضاع و احوال و شرایطی است که مجرم را در آستانه ارتکاب جرم قرار می‌دهند. این اوضاع و احوال، فرآیند گذار از اندیشه به عمل مجرمانه را تحریک یا تسهیل کرده و نقش تعیین‌کننده‌ای در آن ایفا می‌کنند (نجفی ابرندآبادی، پیشین: ۵۸۰). پیشگیری وضعی از جرم به رویکرد پیشگیرانه‌ای اشاره دارد که صرفاً بر کاهش موقعیت‌ها و فرصت‌های جرم مبتنی است. این نوع پیشگیری به وضعیت‌های پیش‌جنایی اعم از عینی و ذهنی توجه داشته و درصدد منصرف نمودن مجرم از برداشتن قدم نهایی به سمت ارتکاب جرم با دشوار و پرهزینه کردن ارتکاب آن است. پیشگیری وضعی یعنی تغییر اوضاع و احوال و شرایط خاص - که احتمال جرم در آن زیاد است - به‌منظور دشوار نمودن، پرخطر کردن یا جاذبه زدایی ارتکاب جرم. بنابراین پیشگیری با تعریف‌هایی که از آن به‌عمل آمده شامل دودسته تدابیر و اهداف است: دسته اول تدابیری که به دنبال سلب امکان تحقق فعل مجرمانه یا لااقل دشوار نمودن آن هستند مانند سخت کردن دسترسی به آماج‌ها یا محافظت از بزه‌دیدگان بالقوه؛ دسته دوم تدابیر و شیوه‌هایی که باهدف کاستن از جاذبه‌های مجرمانه و عوامل تحریک‌کننده محیطی درصدد است تا از اراده نهایی بزه‌کار و گذار از اندیشه به عمل ممانعت نماید. با توجه به آنچه که مطرح گردید، مشخص می‌شود که پیشگیری وضعی بر این مبنا استوار است که بزه‌کاری و بزه‌دیدگی رویداد تصادفی

نیست، بلکه مبتنی بر فرصت‌های موجود هست. بنابراین با اعمال این پیشگیری، هزینه (خطر) ارتکاب جرم را می‌توان افزایش داد. (تقی پور، ۱۳۹۳: ۱۳۳) از این منظر، اقدامات پیشگیرانه وضعی، در ذات خود گونه‌ای محدودیت و حتی امکان تعرض به حقوق بنیادین را دارد. بر اساس تعاریفی که از پیشگیری وضعی به عمل آمده بسیاری از تدابیر و راهکارهای این نوع پیشگیری از صدر اسلام و در گفتمان سیاست جنایی علوی مورد توجه قرار گرفته است.

جلوه‌های سیاست جنایی پیشگیرانه با رویکرد وضعی در سیره امام علی (ع) با نگاهی بر نهج البلاغه به نحو رسمی و غیررسمی صورت می‌پذیرفته است.

۱.۲.۴. نظارت رسمی

در سیره امام علی (ع) به عنوان حاکم جامعه، نظارت رسمی بر رفتار و عملکرد افراد از طریق بازرسان معتمد انجام می‌پذیرد. این امر در یک تقسیم‌بندی کلی به دو نوع «نظارت قبل از سپردن مسئولیت» و «نظارت مستمر در حین مسئولیت» کارگزاران تقسیم می‌شود که به چند مورد ذیلاً اشاره می‌گردد:

امیرالمؤمنین در انتخاب قاضی شرایطی را تعیین می‌دارند که نوعی نظارت بر وی پیش از سپردن مسئولیت و در جهت تحقق پیشگیری از انحراف آنان است. حضرت می‌فرماید: برای قضاوت بین مردم برترین شخص نزد خودت را انتخاب کن، کسی که امور قضاوت او را دچار تنگنا نکند و برخورد مدعیان پرونده وی را گرفتار لجبازی ننماید و در خطا پافشاری نرزد و هنگام شناخت حق از بازگشت به آن درنماند.

امیرالمؤمنین (ع) در نامه ۵۳ نهج البلاغه امر می‌فرماید که بر قضاوت قاضیان نظارت شود. ایشان می‌فرماید: از قضات خود و نحوه کارشان بسیار خبرگیر و بررسی و تحقیق کن مبادا که در رفتار و عمل و نحوه قضاوت از حدود الهی و اخلاق اسلامی خارج شوند. در تاریخ اسلام نمونه‌هایی از تنبیه متخلف ذکر شده است که نشان از حساسیت امام علی (ع) نسبت به تخلف آن‌ها دارد. ابن‌اخوه از محدثان قرن ۶ هجری نقل می‌کند که: امیرالمؤمنین علی (ع) ابوالاسود دوتلی را در همان نخستین روز که منصب قضا گمارده بود عزل کرد و ابوالاسود چون فرمان عزل خود را دریافت کرد سراسیمه نزد امیرالمؤمنین (ع) شتافت و عرض کرد: یا امیرالمؤمنین (ع) علت عزل من چیست؟ در صورتی که به خدا قسم نه خیانت کرده‌ام و نه متهم به خیانت شده‌ام. امیرالمؤمنین (ع) فرمود: تو در ادعای خود صادقی و در انجام وظیفه شرط امانت را رعایت کرده‌ای، لکن به من اطلاع داده‌اند که چون طرفین دعوا برای محاکمه نزد تو می‌آیند تو بلندتر از ایشان سخن می‌گویی (مصدق، ۱۳۸۰: ۱۶) آن حضرت در مورد نحوه انتخاب

کارگزاران نیز می‌فرمایند: کارگزاران حکومتی‌ات را ابتدا بیازما و سپس بکار گیر و در نحوه انتخاب آنان با دیگران مشورت کن.

امام علی (علیه السلام) به مالک اشتر فرمان می‌دهد: «رفتار کارگزاران را بررسی کن و جاسوسانی راستگو و وفاییده بر آنان بگمار، که مراقبت و بازرسی پنهانی تو از کار آنان، سبب امانت‌داری و مهربانی با رعیت خواهد بود و از همکاران نزدیکت سخت مراقبت کن و اگر یکی از آنان دست به خیانت زد و گزارش جاسوسان تو هم آن خیانت را تأیید کرد، به همین مقدار گواهی قناعت کرده او را کیفر کن» (نامه ۵۳).

امام علی (علیه السلام) نظارت نامحسوس و گزارش‌های مردمی را نیز در امر نظارت بر عملکرد کارگزاران ملاک قرار می‌دادند. این گزارش‌ها به صورت‌های حضوری، بیت القصص و قضای مظالم تحقق می‌یافت. نمونه‌ای از گزارش حضوری، گزارش سوده همدانی بود که موجب برکناری کارگزاران گردید. حضرت پس از این گزارش در نامه‌ای به کارگزار خود چنین نوشتند: وزن و پیمان را تمام و کمال بدهید، در روی زمین فساد نکنید و ظلم را در جهان رواج ندهید. سپس خطاب به کارگزار خود نوشتند: آنچه را که از بیت‌المال در دست‌تو دست حفظ کن تا آن کس که اموال را از تو تحویل می‌گیرد بر تو وارد شود. (طباطبایی، ۱۳۹۵: ۷۱). از جمله گزارش‌های رسیده به بیت القصص، ماجرای خیانت ابن هرمه ناظر بازار اهواز بود که امام در نامه‌ای به فرماندار به فرماندار اهواز چنین دستور دادند: او را از نظارت بر بازار برکنار و به مردم معرفی کن و به زندانش افکن و رسوایش ساز و چون روز جمعه رسید او را از زندان درآور و ۳۵ تازیانه بزن و در بازار بگردان (حکیمی و دیگران، ۱۳۸۰: ۶۱۶)

۱.۱.۲.۴. نهاد حسبه

تشکیل نهاد حسبه که با الهام از آموزه «امر به معروف و نهی از منکر» شکل گرفته در وهله اول یکی از پایه‌های موجود در سیاست جنایی علوی است که قلمرو فعالیت نظارتی آن در جهت اجرای پیشگیری وضعی هست. کارگزاران انجام حسبه محتسب نامیده می‌شدند و بیشتر، تکلیف نظارتی و مراقبتی داشتند. مسئول حسبه به افرادی نظیر قضات و ولات تذکر می‌داد و آن‌ها را از لغزش‌های احتمالی آگاه می‌ساخت؛ به تنظیم بازار می‌پرداخت و خاطیان اجتماعی را تنبیه می‌نمود.

در زمان حکومت امیرالمؤمنین (علیه السلام) ایشان در مواردی شخصاً امور حسبه را به عهده می‌گرفتند و بر اعمال کسبه نظارت می‌کرد. (حر عامل، ۱۴۱۴: ۳۳۲) ایشان در بازار کوفه می‌گشت و مردم را به خداترسی، راست‌گویی، درستکاری و پرهیز از کم‌فروشی فرامی‌خواند. آن حضرت همچنین در اوامر و نواهی خود، آشنا می‌کرد و از این‌رو به تنظیم بازار و اصلاح امور می‌پرداخت و چه بسا تمامی این امور

به قصد پیشگیری از جرائم صورت می‌پذیرفت. ایشان مردی را که در بین مردم زعفران می‌فروخت و می‌خواست در ترازو فزونی دهد فراخوانده و با تازیانه بر دست او نواخت و فرمود: «همانا وزن کردن به عدالت و یکسانی است». (اسلم ابن سهل رزاز، ۱۴۰۶: ۱۰۲)

هنگامی که آن حضرت (علیه السلام) از زنی که با یک خرما فروش بحث می‌کرد قضیه را پرسید، او گفت: «ای امیرمؤمنان (علیه السلام) از این مرد خرمایی خریدم به یک درهم، قسمت زیرین نامرغوب بود و مانند قسمتی که دیده بودم، نبود». امام (علیه السلام) به فروشنده فرمود: خرما را پس بگیر "فروشنده نپذیرفت سه بار این دستور امام و استتکاف فروشنده تکرار شد آنگاه تازیانه را بر سرش بلند کرد تا آن که فروشنده خرما را پس گرفت. آن حضرت از این که جنس خوب بالا و جنس نامرغوب زیر قرار داده شود، اکراه داشت. (کلینی، ۱۳۶۷: ۱۵۱)

۲.۱.۲.۴. اقدامات تأمینی

اقدامات تأمینی این گونه تعریف می‌گردد: تدابیری پیشگیرانه هستند که در جهت امنیت بخشیدن به جامعه در مورد مجرمین خطرناک برای باز سازگاری و بازپروری اجتماعی اعمال می‌شوند همچنین در مورد اشیاء خطرناک. لذا، یکی از ویژگی‌هایی که باید در تعریف این اقدامات مورد توجه قرار گیرد، ویژگی پیشگیرانه آن‌هاست.

بنابراین اقدامات تأمینی که در راستای رفع حالت خطرناک مجرم اعمال می‌شود در سیره عملی امام علی (علیه السلام) قابل مشاهده است ایشان هنگامی که میان جمع یا قومی، مفسدی را می‌یافت وی را باهدف دفع آزار و شرارتش حبس می‌کرد. همچنین ایشان در سخنی می‌فرماید: «بر امام لازم است دانشمندان فاسق، پزشکان جاهل و کرایه کنندگان مفلس را زندانی کند. (میر خلیلی، ۱۳۸۵: ۱۹۳)

۲.۲.۴. نظارت غیررسمی

در ذیل نظارت‌های رسمی، امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) در ارتباط با کنترل و نظارت، آنچه را که بااهمیت تلقی کرده‌اند، کنترل خود افراد نسبت به عملکردشان هست قبل از این که مورد نظارت قرار بگیرند. ایشان می‌فرمایند: «خداوند نسبت به تمام اسرار نهران، آگاه و از باطن همه باخبر است و به همه چیز احاطه دارد» (خطبه ۸۶) و همچنین «خداوند از اسرار پنهانی مردم و از نجوای آنان که آهسته سخن می‌گویند و از آنچه که در فکرها به واسطه گمان خطور می‌کند آگاهی دارد. (خطبه ۹۱)

همچنین امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) در زمینه‌ی عوامل محرک و جرم‌زا، بیانات متعددی دارند. در خصوص مذمت محیط‌های آلوده می‌فرمایند: «آن کسی که در میان شما باشد، گرفتار گناه و آن کسی

که از شما دوری گزیند، مشمول آمرزش پروردگار می‌شود» (خطبه ۱۳). همچنین در جای دیگری می‌فرمایند: کسی که از جامعه فاسد و منحرف کمک بخواید، خوار و ذلیل می‌شود و کسی که به گفته این جامعه مغرور شود، فریب‌خورده است» (خطبه ۲۹). آن حضرت در گفتاری که از آن، امن بودن مکان‌ها از دستبرد و تجاوز استنباط می‌شود می‌فرمایند: «خداوند، آدم را در خانه‌ای مسکن داد که زندگی در آن گوارا بود و جایگاه او را امن و امان بخشید» (خطبه ۱).

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

بر اساس سیره امام علی (علیه السلام) پیشگیری از جرم، فرایندی ارزش‌مدار باید باشد تا بتواند به اهداف خود نائل آید و مهم‌ترین ارزش‌ها نیز ارزش‌هایی مانند قانون‌مداری و حریم خصوصی و حقوق و آزادی‌های اساسی شهروندان هستند. در سیاست جنایی امام علی (علیه السلام) در درجه نخست به پیشگیری اجتماعی و پس از آن پیشگیری وضعی و سپس پیشگیری کیفری عنایت و توجه می‌گردد. مهم‌ترین مؤلفه‌های پیشگیری اجتماعی در سیره امام علی (علیه السلام) در بعد فردی عبارت است از ۱. نقش اعتقاد به توحید و تقوا در پیشگیری از جرم و ۲. نقش اخلاق‌مداری در پیشگیری از جرم و در بعد حاکمیتی عبارت است از ۱. نقش امر به معروف و نهی از منکر در پیشگیری از جرم و ۲. نقش آگاهی دهی حاکمیت به مردم در جهت پیشگیری از جرم هست. متون منعکس‌کننده سخنان و سیره امام (علیه السلام) بیانگر آن است که ایشان به موضوع پیشگیری وضعی از جرم به نحو شایسته‌ای توجه نموده است؛ جلوه‌های سیاست جنایی پیشگیرانه با رویکرد وضعی در سیره امام علی (علیه السلام) به نحو رسمی عبارت است از ۱. نظارت قبل از سپردن مسئولیت و ۲. نظارت مستمر در حین مسئولیت کارگزاران و به نحو غیررسمی عبارت است از ۱. ادامه سنت حسبه که از زمان پیامبر (صلی الله علیه و آله) وجود داشت و ۲. اقدامات تأمینی صورت می‌پذیرفته است. زمینه‌سازی جهت ایجاد روحیه کار و اهتمام در میان کارگزاران و توده جامعه که از مسیر آموزش و تشویق مردم حاصل می‌گردد. بی‌شک اقامه تکلیف «امر به معروف و نهی از منکر» به‌عنوان ابزار مشارکتی افراد در فرایند پیشگیری از جرم نقشی بی‌نظیر در تقلیل منحنی جرم در اجتماع دارد؛ امام علی (علیه السلام) در این خصوص می‌فرمایند: «خداوند و امر به معروف را به خاطر اصلاح عموم و نهی از منکر را برای بازداشتن نادانان واجب گردانید». پیشنهادها در این زمینه عبارت است از: ۱. مختصات کلی ترسیم نقشه راه بر اساس سیره امام علی (علیه السلام) جهت تدوین الگوی اسلامی علوی در سیاست جنایی ایران، ارائه جهان‌بینی توحیدی با اهتمام ویژه در پیشگیری و شیوه‌ی صحیح رفتار متقابل انسان‌هاست که با عمل بر اساس این نوع سیاست، هیچ‌گاه نوبت به کیفر نمی‌رسد و مجازات مختص افرادی است که سبب به خطر افتادن

منافع فرد، اجتماع، حاکمیت و اسلام شود. با توجه به مطالعات صورت گرفته، سیاست جنایی ایران که مبتنی بر احکام اسلامی بوده، به میزان قابل قبولی نتوانسته است از سیره امام علی (علیه السلام) در تدوین و تصویب قوانین و مقررات بهره‌برداری نماید که بهره‌مندی همه‌جانبه از این سیره در سیاست جنایی ایران در راستای کرامت انسانی و عدالت محوری ضرورت دارد. در این خصوص سیاست‌گذاران و تصمیم‌سازان نظام سیاست جنایی جمهوری اسلامی از جمله: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، مرکز تحقیقات حقوق کیفری و نهج‌البلاغه، از جمله: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، مرکز تحقیقات استراتژیک اسلامی مجلس شورای اسلامی، مرکز تحقیقات سیاست‌های علمی کشور، مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام، دانشگاه‌ها، حوزه‌های علمیه، بنیاد بین‌المللی نهج‌البلاغه قم، مرکز شیعه‌شناسی قم و مرکز فقهی ائمه اطهار (علیهم‌السلام) قم و بنیاد الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت و کلیه مراکز پژوهشی و راهبرد ساز در حوزه پیشبرد گفتمان سیاست جنایی در سیره امام علی (علیه السلام) در تمامی سطوح در کشور هست.

۲. ارائه ساختارها و سازوکارهایی برای اشاعه امر به معروف و نهی از منکر در اجتماع که مشارکت همگانی را در امر پیشگیری اجتماعی از جرم تحقق می‌بخشد و آنچه ضروری هست احیای همه ظرفیت‌های اجتماعی و فرهنگی امر به معروف و نهی از منکر هست.

۳. بهره‌گیری از نهادهای ذی‌صلاح در امور آموزش از قبیل وزارتخانه‌ها و سازمان‌های دخیل، حوزه‌ها، دانشگاه‌ها از طریق آگاهی و بصیرت‌افزایی اساتید و دانشجویان و تدوین کتب آموزشی برای توسعه، ترویج و جاری‌سازی فرهنگ پیشگیری اجتماعی از جرم مبتنی بر سیره امام علی (علیه السلام) ۴- افزایش امنیت با تقویت نهادهایی مانند مساجد، تکایا از طریق مشارکت مردم با توسل به تقویت ارتباط جمعی و با ایجاد هماهنگی و همگونی فرهنگی در امر پیشگیری وضعی همچون الف: توسعه و گسترش فعالیت‌های مساجد و تکایا به منظور پر کردن خلأ و شکاف موجود در هدایت جوانان و تبدیل مساجد و تکایا به محلی برای ترویج آگاهی و بصیرت‌افزایی نسبت به مشکلات جامعه؛ ب: ضرورت ایجاد هماهنگی میان مساجد و تکایا با رسانه‌ها، نهادها و سازمان‌های تربیتی به منظور خدمت‌رسانی همگانی به مسلمانان در راستای اصلاح رفتار آن‌ها در چارچوب آموزه‌ها و احکام اسلامی؛ ج: ایجاد پل‌های ارتباطی میان مسجد و تکایا و وقایع روز، مشکلات، شبهات و دانش‌های عصر جدید، به منظور پیشرو شدن مسجد و تکایا و بازیابی جایگاه اصلی خود در جامعه در امر پیشگیری وضعی.

منابع

*قرآن مجید

- *نهج البلاغه، سید رضی، محمد بن حسین، ۱۳۷۹ش، ترجمه محمد دشتی، تهران، نشر لاهیجی.
۱. آمدی، عبدالواحد بن محمد، ۱۹۸۷م، *تصنیف غررالحکم ودرر الکلم*، قم، مکتب الدعاية الإسلامية.
  ۲. ابراهیمی، شهرام، ۱۳۹۶ش، *جرم‌شناسی پیشگیری*، ج اول، تهران، نشر میزان.
  ۳. اسلم ابن سهل رزاز، ۱۴۰۶ق، *تاریخ واسط*، بیروت، عالم الکتب.
  ۴. حرعاملی، محمد بن الحسن، ۱۴۱۴ ق، *وسایل الشیعه*، بیروت، انتشارات موسسه آل البيت (علیهم السلام) لاحیاء التراث.
  ۵. حکیمی، محمدرضا و همکاران، ۱۳۸۰ش، *الحیة*، ج ۶، ترجمه احمد آرام، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
  ۶. دلشاد تهرانی، مصطفی، ۱۳۷۹ش، *تربیت در نهج البلاغه*، تهران، دریا.
  ۷. دهخدا، علی اکبر، ۱۳۷۷ش، *لغت‌نامه*، ج ۳، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
  ۸. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ۱۴۱۲ق، *مفردات ألفاظ القرآن*، بیروت، دارالقلم.
  ۹. رحیمی نژاد، اسمعیل، ۱۳۹۷ش، *جرم‌شناسی*، تبریز: فروزش، چاپ اول.
  ۱۰. رشاد، علی اکبر، ۱۳۸۰ش، *دانشنامه امام علی (علیه السلام)*، قم، انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
  ۱۱. عمید، حسن، ۱۳۸۶ش، *فرهنگ فارسی عمید*، تهران، انتشارات امیرکبیر.
  ۱۲. قیاسی، جلال‌الدین، ۱۳۸۵ش، *مبانی سیاست جنایی حکومت اسلامی*، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
  ۱۳. کلینی، محمد بن یعقوب، ۱۳۶۷ش، *الکافی*، قم، دارالکتب الاسلامیه.
  ۱۴. کی‌نیا، مهدی، ۱۳۸۲ش، *مبانی جرم‌شناسی*، دانشگاه تهران.
  ۱۵. لازرژ، کریستین، ۱۳۹۰ش، *درآمدی بر سیاست جنایی*، مترجم علی حسین نجفی ابرندآبادی.
  ۱۶. لیثی‌واسطی، علی بن محمد، ۱۳۷۶ش، *عیون الحکم و الموعظ*، تحقیق: حسین حسنی بیرجندی، قم، دارالحدیث.
  ۱۷. محمد تمیمی، عبدالواحد، ۱۳۹۰ش، *غررالحکم و دررالحکم*، مترجمان: لطیف راشدی و سعید راشدی، قم، پیام علمدار.

۱۸. معین، محمد، ۱۳۷۷ش، فرهنگ فارسی، ج اول، تهران، موسسه انتشارات امیرکبیر، چاپ دوازدهم.

مقالات و پایان نامه

۱۹. ابراهیمی، شهرام، ۱۳۸۸ش، رویکردهای موسع و مضیق پیشگیری و آثار آن، فصلنامه آموزه‌های حقوق، ش ۱۲، تابستان.

۲۰. تقی پور، علیرضا، ۱۳۹۳ش، پیشگیری غیر کیفری از جرم در نهج البلاغه، فصلنامه پژوهشنامه نهج البلاغه، سال ۲، ش ۵، بهار.

۲۱. جعفری، رضا، کریمی، محمودورشید زاده، فتح‌الله، ۱۳۹۵ش، الگوی تکریم مردم در تعامل سیاسی از منظر نهج البلاغه، فصلنامه پژوهش‌های نهج البلاغه، شماره ۴۸، بهار.

۲۲. صمدوند، سجاد: طالب‌زاده، حمید، ۱۴۰۰ش، واکاوی رهیافت‌های پیشگیرانه از جرم از منظر آموزه‌های نهج البلاغه، پژوهش‌نامه علوی، سال ۱۲، ش ۲. پاییز و زمستان.

۲۳. طباطبایی ندوشن، سید روح اله و میر جلیلی، علی محمد، ۱۳۹۵ش، تأثیرپذیری امام خمینی از الگوی نظارتی امام علی بر کارگزاران، اسلام و پژوهش‌های مدیریتی، ش ۱۲.

۲۴. فتحی، سمانه، دلشاد تهرانی، مصطفی و ابوالعالی الحسینی، سید وحید، لوازم پیشگیری از جرم از منظر امام علی، نشریه کتاب و سنت دانشگاه قرآن و حدیث، ش ۷.

۲۵. کارخانه، جواد و موسیوند، جواد، ۱۳۹۵ش، پیشگیری رویکرد اجتماعی از دیدگاه امام علی (علیه السلام)، مطالعات ادبیات، عرفان و فلسفه، دوره دوم، ش ۱/۴.

۲۶. کلانتری، کیومرث و نوری، فاطمه، ۱۳۹۶ش، عدالت محاسبه‌گر در نهج البلاغه، فصلنامه پژوهشنامه نهج البلاغه، سال ۵، ش ۱۸، تابستان.

۲۷. مصدق (مهدوی)، محمد، ۱۳۸۰ش، قضا زدایی و جرم‌زدایی از منظر قانون اساسی و حقوق اداری، مجله تخصصی الهیات و حقوق، ۱۹.

۲۸. مولوی، محمد، ۱۳۹۵ش، پیامدسنجی ترک فریضه امر به معروف و نهی از منکر در جامعه (با تأکید بر دیدگاه امام علی (علیه السلام))، پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی، سال ۶، ش ۱۳، بهار و تابستان.

۲۹. میر خلیلی، سید محمود، ۱۳۸۵ش، پیشگیری وضعی از بزهکاری با نگاه به سیاست جنایی اسلام، رساله دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه تهران.

۳۰. نجفی ابرندآبادی، علی حسین، ۱۳۸۳ش، پیشگیری عادلانه از جرم، علوم جنایی (مجموعه مقالات در تجلیل از دکتر محمد آشوری)، تهران.